

РЕЦЕНЗИЯ

на трудовете, представени от **доц.д-р Костадин Рабаджиев** на конкурса за професор в катедра „Археология“ на СУ „Св. Кл. Охридски“

от проф. Иван Маразов, д.н.

Приемам като достойни за хабилитация всички публикации на доц. К. Рабаджиев за периода след защитата на доктората и хабилитацията за доцентура. Но за конкурса той е представил значим хабилитационен труд „Конят, колесницата и конникът. Към интерпретацията на образа в тракийската култура“. Смятам, че именно този труд следва да бъде и базата за оценка на неговите научни постижения.

В труда са събрани всички изображения на тази тема, открити в тракийските земи, независимо от това дали са „импортни“ или „местни“, включително и находките от колониите. И това е правилен подход, тъй като всички те са функционирали в тракийска среда. Иконографският материал е поставен в контекста на писмените извори и на археологическата реконструкция на обреда, което прави изследването по-обективно и повишава неговата ценност. Всяка глава се съпровожда със своего рода каталог на паметници и сведения, което не само облекчава четенето, но и помага за по-голямата обективност на трактовките.

Изборът на *темата* не е случаен. Несъмнено, тези атрибути и образи са основни в иконографията и намират много споменавания в писмените извори. Както сам авторът заявява, „книгата е дискусия върху средствата и възможностите на древния човек да преодолява разстоянията (да преминава пространствата).“

Задачата му е да изследва как от утилитарно средство колесницата и конят се превръщат в атрибут за демонстриране на власт и престиж, както в нашия, така и в отвъдния свят. Като хронология, трудът обхваща развитието на тракийската култура

от ранножелязната до късноелинистическата епоха. Като тракийско етногеографско, етнополитическо и етнокултурно пространство обхватът се простира между Карпатите и Егейска Тракия, включително и Тасос, който в труда е възприет като собствено тракийска територия. В изследването са включени и всички материали по темата, открити в некрополите на гръцките колонии по Западното Черноморие, като по този начин се разширява териториалният обхват на „древна Тракия“.

Крайната цел на изследването е реконструкция на идейния свят на траките. Всеки изследовател, който е предприемал такъв опит, знае колко трудности го очакват по пътя при добре известното състояние на изворите: чуждокултурни, разнородни, оскъдни и фрагментирани.

Естествено е, че за постигане на тази цел е необходима *методология*, която да позволи намирането на общ знаменател, на взаимна преводимост на изворовия материал. За да постигне „по-верен прочит на културната атрибуция и идейния заряд“, Рабаджиев залага на иконографския анализ като водещ, но съчетан със стилови и функционални анализи. Разграничавайки се от „големите изследователски школи“, той избира „древните устои на *позитивизма*“, които му дават вътрешна сигурност при анализите и в предлаганите изводи. Този избор на подхода определя както критичната позиция спрямо други методологически нагласи, така и структурата на изследването: за всяка тема авторът изработва пълен каталог на сведенията от писмени, археологически, епиграфски, нумизматични и иконографски извори, въз основа на който започва анализите.

Както личи от самото заглавие, авторът разделя труда на три основни части, всяка от които отговаря на елемент от темата. Тази структура е логична и придава особена нагледност на труда.

Колесницата има място в образната система на тракийското изкуство, макар и да не се появява много често. Рабаджиев прави обстоен и критичен анализ на всички изображения на това превозно или бойно средство, като разглежда произхода и развитието му в историко-археологически план. Той разкрива преимуществата му в сраженията по документи, свидетелстващи за военната стратегия, от Близкия Изток и Микенския свят. За омировите траки, според автора, няма достатъчно свидетелства за бойно използване на колесницата. Отсъствието на подобен тип возило в археологическите находки сякаш потвърждава тази теза. Авторът с право е много скептичен относно реалното функциониране на колесницата в тракийска среда, но не отрича мястото ѝ в епическите предания. В Тракия, според него, намираме повече иконографски данни за използване на колесницата като състезателно средство. Липсата на артефакти води автора до заключението, че в Тракия тя не изпълнява

роля на престижен знак. Мястото на колесницата в системата на погребалния обред е подробно разгледано и това е една от най-силните части в изследването. В тази част подробно се изследва конструкцията на различните типове колесници, за да се изяви по-точно с каква степен на реализъм майсторите са ги представяли в своите произведения. Това е много полезен екскурс, тъй като в нашата литература отсъства подобен технологичен преглед. Един елемент от снаряжението е особено важен – поводите. Архаичното изкуство търси не реално, а функционалното пресъздаване. Колесницата и в гръцката култура е метафора на управление (и на държавата) и затова е идентична с кораба, който изисква умения в навигацията. Точно поради това поводите винаги се изобразяват, дори когато не е представен окът, както е направил много правилно наблюдение авторът при анализа на каничките от Могиланската могила и Рогозен.

Много подробно са разгледани като конструкция и функция четириколките, открити в погребения или изобразени върху паметници на торевтиката и скулптурата. А в главата „Колесницата в тракийската образност“ ни очаква пълен иконографски и стиланализ на това превозно средство. Интересно е намерението то да се изследва според начините на представяне: в профил, във фас и в ракурс. Това позволява на Рабаджиев да постави тракийските паметници в широката хронологична линия на гръцката художествена традиция, както и да определи тракийските изображения на четириколки от Могиланската могила и Рогозен като композиционно несръчни и като неумели подражания на антични образци, докато в гробниците от Казанлък и Мъглиж елинистическите перспективни постижения в ракурса са налице. Изводът е, че асинхронността в стила между античните и тракийските паметници подсказва видимо изоставане от „модните тенденции“. И тъй като в Тракия отсъстват източни образци, той отхвърля тезата на Венедиков за персийски влияния. Авторът обяснява това „изоставане“ по-скоро като стадиално явление – елинските достижения явно не са били необходими на майстора, дори да ги е познавал. Този извод възприемам с пълно съгласие. Следва добра социологическа трактовка на „статичността“, присъща за местната композиция.

От особен интерес в първата част е IV глава „Колесницата – знак/символ“. Първо авторът се спира на смисъла на „божествената колесница“. Тя е атрибутен израз на мобилността на божествата, както и на гаранция за власт и победа (ср. добрия анализ на „празната“ колесница на Ахура Мазда). В този смисъл божествената колесница е в ролята на „подвижен храм“ на бога. Съгласен съм, че в кана № 157 фигурите върху платформата не са (обредни) статуи, а митични образи, а летящите колесници отразяват вярата, че божествата ще откликнат на молбата. Интерпретацията на волската кола в монетите на дероните е в духа на миторитуалното мислене. Образът

на богинята Нике като колесничарка също е поставен в широкия иконографски контекст на гръцкото изкуство. „Вълшебната колесница“ е друга интерпретативна възможност за местните изображения на този атрибут. След като изчерпателно се разглеждат гръцките примери, в контекста се поставят и тракийските изображения. Асоциацията на колесничаря от врачанската каничка с Херакъл е допустима на ниво „хероизация“. „Царската колесница“ е мотив, който Рабаджиев с право разглежда в доста широк идеологически контекст – главно гръцки и скитски, както и асирийски и персийски. Тук бих прибавил и етруските колесници и техните изображения, тъй като те несъмнено се свързват с царската власт – изобразени са често по ортостатите на дворци. Интересна идея ни е предложена в интерпретацията на епизода с колесницата на Ахурамазда. Ако той е измислица, повече не трябва да се използва този разказ изобщо. Но как отличаваме кой наратив на Херодот е измислица и кой не? И дали само за да се представят траките като „конекрадци“ е „измислен“ този епизод или има и някакво миторитуално обяснение? Нали и Нестор и Нелей също са „конекрадци“ и се хвалят с тези младежки подвизи. Отвличането на стадата е стара и.-е. митологема – то е инициационно изпитание на героя. Изводът е, че единственият пример за царска колесница в Тракия е изображението в Казанлъшката гробница. Най-убедителен за мен е параграфът „Колесницата и смъртта“, в който авторът се опира на несъмнени археологически данни. Както навсякъде в труда, срещаме широка контекстуализация на погребалните практики, което помага да се изяснят местните есхатологични представи и обреди. Връзките с малоазийските погребални обреди изглеждат убедително. В параграфа „Моделите на коли“ се започва със Синдос, което предполага, че авторът го възприема като тракийски некропол. Защо обаче тук отсъстват т.нар. „култови колесници“ от ранножелязната епоха? Мисля, че те биха само обогатили неговата интерпретация от древния свят и на „вълшебните колесници“. И дори ако са само резултат от халщатски влияния, нали и по-късно колесниците в Тракия пък са резултат от елински влияния? В богатия преглед на изображенията на колесници, свързани с погребалните представи, намират място и тълкуванията на спецификата на композициите от тракийския свят. Все пак остава отворен въпросът дали колата е предназначена да отбележи статуса на владетеля след смъртта, или има смисъла на транспортно средство за изминаване на „дългия път“ до отвъдното, който започва от момента на смъртта.

Крайният извод от пространния анализ е, че в Тракия колесницата не е тракийска представа; тя е знак на „заимствана мода, а не отклик на реално събитие“. Но защо са я заимствали? Ами ако колесницата я има в епоса им като, както, явно, в обряда има погребална? Единственото изображение на колесница върху каната от Враца „иде да покаже, че колесницата не е била популярно превозно средство дори и като престижен предмет“ – възможно е, но тя е била престижен *знак*, запазен вероятно в

митологичната памет. Иначе защо в царски инсигнии като монетите се появява кола или защо фиалата-урна носи изображение на състезание с колесници, както и фреските от Казанлъшката и Мъглижката гробници?

Във *II част* „*Конят в света на траките*“ не само е събран практически целият известен материал, но е изградена и добра класификационна схема за ролята на коня в социален и погребален контекст. За пръв път след Т. Герасимов детайлно се изследват главнярниците: „огнищните кончета“ и овни, като функция, стил, иконография и смисъл. Тук се предлага и нова семантично-функционална трактовка – ритуално кадене. Ролята на конете в „украсата“ на погребални паметници е също значима. Изображенията на кон в тракийски находки са доста многобройни, което съответства и на ролята на това животно в миторитуалните представи на траките. Добре е анализирана същността на конското протоме в тракийските ритони. Тук обаче не мога да се съглася с прокарваната семантично-функционална пропаст между рога и ритона, както и с отхвърлянето на ритона като инсигния – наколенникът от Маломирово-Златиница и набузникът на шлема от Бъйчени показва точно тази роля. А позоваването на Дадалемес също не дава отговор – той само хипотетично не е владетел (макар и да получава разкошно погребение), а от друга страна – каква е смисловата дистанция между „лична вещ“ на аристократ и инсигния? Хипотезата за конското протоме на ритона като субституция на жертвоприношението е вече изказвана, но, според мен, не е доказана. Макар че е привлекателна. Предлага ни се изследване на конски породи, каквото досега не е правено и е много полезно както за този труд, така и за бъдещи писания. Добро е наблюдението за изобразителните стойности на коня и върху тракийските монети.

Особено важни са наблюденията на Рабаджиев върху присъствието на коня в погребален контекст (с пълна информация, събрана, анализирана и тълкувана за пръв път на едно място). Това е едно от най-значимите постижения на труда. Топографията на разполагането на принесеното в жертва животно е проведена прецизно и тя дава обективна информация за обредните стойности на принасянето. Заместването на реалното животно с юзда е позната практика и у скитите. „Конят в свещеното пространство“ е опит да се осмисли една обредна практика, за която напоследък много се говори – „ямните светилища“. По-нататък в параграфа „Конят и смъртта“ се разглежда и митологичната роля на това животно, отразена в обреда.

„Конят в тракийската образност“ и „Конят и неговите роли в Тракия“ са важни пунктове в цялото изследване. Анализът е проведен както по признак материал, така и по хронологическа принадлежност и иконографски класификационни схеми. Отделен е „дарственият кон“ – белег на разпространена обредна практика между владетели. Вълшебният крилат кон обаче не е само гръцка представа – има и го и в

митологията на Средна Азия, както и в много скитски паметници. Може да се предполага, че и в Тракия е съществувал този митичен образ, но, наистина, тук той се появява в гръцка иконография. Според мен гривните от Бъйчени завършват с глави на овен, а и не е сигурно, че главите в свастиките от същото погребение и от Луковит също принадлежат на това животно. По-нататък в труда много подробно е анализирано убиването на кон в различни обредни контексти като справедливо се прави разлика в обредната система. Обаче, жертвоприношението, включително и на кон, не се извършва само за обезпечаване с „храна” – как тогава може да се осмислят човека или кучето като жертва, тъй като те също се появяват в протоми на ритони? Жертвоприношението е преди всичко акт на комуникация между световите, на която авторът толкова държи. Конят е спътник (тук и отвъд), но не и субститут на героя, твърди авторът – а защо не и двете, тъй като в мита конят на героя е негов двойник/близък и негов вълшебен помощник. Впрочем, връзката между коня и „неговия водач“ е разкрита подробно по-нататък. Хронологично идеята кон – статус не е по-ранна от одрисите в Казанлъшко, твърди Рабаджиев. По-вероятно е тя да е далеч по-архаична и да е съществувала във фолклора. Защо в анализите липсват конните състезания у траките, известни в култа на Бендида доста преди Севт III?

Третата част „*Конникът в света на траките*“ е естествен завършек на изследването и е вече добре подготвена от анализите в предишните две части на труда. Образът на конника е, разбира се, многопланов и затова и богат, въпреки бедната иконография. Събраната информация от писмени и иконографски извори е изчерпателна и дава добра основа за обективни изводи. Иконографският анализ почива върху разделяне на различните елементи от сцената: вървежът на коня, украсата на сбруята, облеклото и снаряжението на конника. Според автора, местните майстори само са копирали (къде по-сръчно, къде не) елинските образци. Но за съвършено вярно намирам заключението, че местните майстори отразяват и местни идеи и „разкази“, популярни сред аристокрацията. В тази глава Рабаджиев прави добър анализ на местната трактовка като израз на местна необходимост, а не само като примитивен вариант на елинските образци.

Ще си позволя в края на рецензията си, наред с многото анализи, твърдения и изводи, с които съм напълно съгласен, да направя една *полемика* с автора, която, подчертавам, произтича от различните ни методологически установки.

Първо някои терминологични уточнения. С. 19 „обемът в сцената“; с. 27 „изображението е изцяло знаково“; „декоративни сцени“, „образни сцени“ – какво точно означават, поне в изкуствознанието няма такива термини? Според автора, удвояването/симетрията е само декоративна схема (431). Д. Раевски е писал за симплегмата като семантичен принцип. Нищо в знаковата система не може да бъде

просто „украса“ – спасителен пояс за нашето неразбиране на изобразителния език. А „неумението“ на художника е другият спасителен пояс за неумението ни да обясним стила му (437).

Проблемът за *влиянieto и модата* е основната теза, по която се разминаваме като позиции. Рабаджиев отрича съществуването на царска идеологическа доктрина, която определя системата на образния репертоар. За него украсата на тракийските предмети е белег единствено на елинизация на вкуса на тракийската върхушка (274). Той често говори за „импортни идеи“ (с. 126). Но защо се импортират? Културата е система и не може да бъде само конгломерат от „импортни идеи“. Как иначе би функционирала като език и как като текст, как би отправяла „послания“, които, според автора, тя оставя, ако няма изграден общ комуникационен код? „Устрема към подражание“ (с. 79) едва ли може да обясни цялата тракийска култура. Големият въпрос е как „чуждото“ функционира в „своята“ култура. Естествено е траките да „заимстват“, защото вече има готови иконографски модели за темите, които изведнъж започват да ги интересуват при създаването на „изобразителния епос“.

„Претрупването“ със знаци, което само по себе си е точно стилово наблюдение, едва ли се дължи на девалвиране на гръцката иконография. По начало архаичното съзнание се стреми към свръхизобилие от знаци – по този начин се повишава сакралността и комуникативността на изображението.

Тъй като се чувствам отговорен за „догматиката за ценностно изпитание“ искам да припомня, че авторът приема ролята на епоса в оформяне на иконографията (473), а в него ценностното изпитание е основно.

Остава неясно откъде авторът черпи увереността, че мистериите на Кабирите не са били практикувани от траките. И защо според него не е категорична връзката на Самотракийските мистерии с тракийския царски култ (с.268). Питам се тогава – защо за македоните е? И защо в Севтополския надпис се говори за светилище на Великите богове?

Признавам, че проведената в процеса на четене полемика, ми помогна самият аз да си изясня по-добре и да формулирам по-ясно своите собствени методологически тези. След като прочетох хабилитацията се замислих сериозно върху това има ли изобщо собствено „тракийска култура“ и „тракийско изкуство“. Явно на всички ни предстои много работа по дефинирането на „тракийското културно наследство“ като самостоятелна категория в културата на античния свят.

Приноси

1. Темата е достатъчно обширна и сложна; тя обединява материал от писмени, археологически и иконографски извори, което я прави самодостатъчна за реабилитационен труд.
2. Достатъчно коректно са дискутирани в анализите и становищата на други учени в областите, засегнати в труда.
3. Събран е огромен археологически и изобразителен материал.
4. Опит за добросъвестна и последователна систематизация на материала чрез класификация по видове извори и теми.
5. Добросъвестна каталогизация на писмени, археологически и иконографски извори по отделните теми.
6. Предлага изследване на вариативността на образността и семантиката □.
7. Предложени са нови тълкувания на редица иконографски текстове
8. От особено значение за цялостната интерпретация на паметниците на тракийското изкуство и за семантичната реконструкция на изобразителните текстове по тях е тезата за използването на гръцки иконографски образци за пресъздаване на местни митологични и епични представи, когато това се налага от идеологически изисквания.
9. К. Рабаджиев определено защитава с аргументи тезата за влиянието и модата като база за създаването и съществуването на тракийското изкуство.
10. Налага погребалната, есхатологичната перспектива в интерпретацията.
11. Потвърждава значението на епоса в развитието на иконографията
12. Разширена е контекстуалната компаративна база на тракийското изкуство. Това поставя тракийската култура в линията на развитие на античното изкуство. Компаративната база в труда е богата, но ограничена основно до Елада и частично до Персия. Учудващо за мен липсва като намерение сравнение с художествените паметници на близките (и стадиално) съседни на траките – скитите? Защо и Етрурия е изключена? Тя дава много паралели и контекстуализира Тракия в древния свят. Липсва и котелът от Гундеструп, признат за произведение на късното елинистическо изкуство от Тракия, а той предоставя широко поле за интерпретации на темата.
13. Изключително богата, пълна библиография, свързана с темата на труда
14. Позитивисткият подход осигурява на автора по-обективистични изводи.

15. Трудът е изключително полезен и за студенти, и за специалисти компендиум за тематиката в тракийската култура.
16. Не на последно място искам да оценя високо и стила на изложението: от една страна, той е високо ерудиран, а от друга, белетристичен, изпълнен с остроумно намерени метафори, което допълнително облекчава читателя.

За мен самия беше изключително полезно да се запозная с този сериозен труд и чрез критичните забележки да си изясня някои чисто методологически въпроси. Искам дебело да подчертая, че направените забележки са принос в рамките на методологическа полемика, а не опит за отрицание на качествата на представения труд.

Напълно съм убеден, че хабилитационният труд заслужава **висока оценка** и си позволявам да препоръчам на уважаваното жури да **присъди на Костадин Рабаджиев научното звание „професор“**.

16. 05. 2013

София

С уважение:

(проф. Иван Маразов, д.н.)